

УДК 94:929(47+57)"1930/1959"

© **ШАПОВАЛ Юрій**

доктор історичних наук, професор, старший науковий співробітник, керівник Центру історичної політології Інституту політичних та етнологічних досліджень імені І. Ф. Кураса Національної академії наук України, вул. Генерала Алмазова, 8, м. Київ, Україна, 01011 (shapoblu@gmail.com)

© **SHAPOVAL Yuri**

Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Research Scientist, Head of the Center of Historical Political Science of Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of National Academy of Sciences of Ukraine, 8, Generala Almazova str., Kyiv, Ukraine, 01011 (shapoblu@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2883-6403>

Бібліографічний опис: Shapoval Yu. (2021). Yak amerykanets' Dzhulian Brayyan vidkryvav «naytayemnychishu» krayinu svitu (retsenziya na vydannya: «Najbardzej tajemniczy kraj świata»). Związek Sowiecki w fotografiach i tekstach Julienu H. Bryana. 1930-1959. Redakcja Tomasz Stempowski. Warszawa, 2020. 440 s.) [How the American Julian Bryan discovered "the most mysterious" country in the world (Review of the publication: «Najbardzej tajemniczy kraj świata»). Związek Sowiecki w fotografiach i tekstach Julienu H. Bryana. 1930-1959. Redakcja Tomasz Stempowski. Warszawa, 2020. 440 s.]. *Svit Clio* [Clio World], 4(3-4), 159-161. [in Ukrainian].

ЯК АМЕРИКАНЕЦЬ ДЖУЛІАН БРАЙАН ВІДКРИВАВ «НАЙТАЄМНИЧІШУ» КРАЇНУ СВІТУ

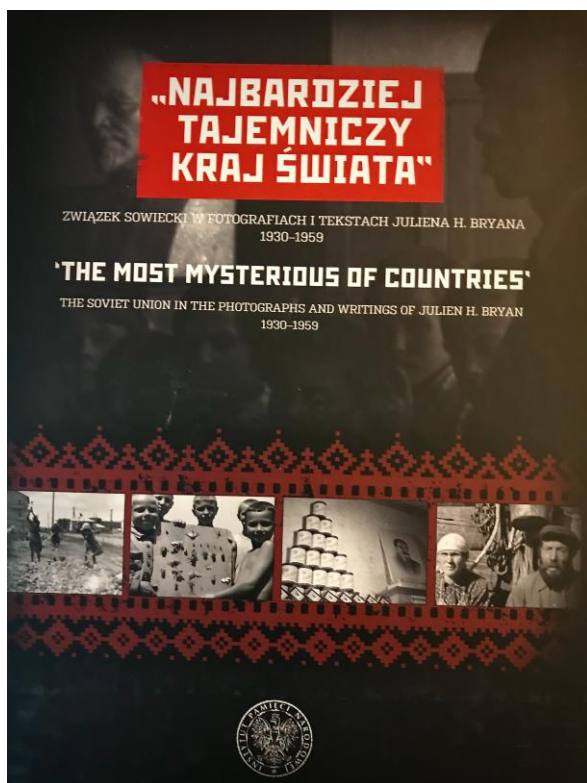
(рецензія на видання: «Najbardzej tajemniczy kraj świata». Związek Sowiecki w fotografiach i tekstach Julienu H. Bryana. 1930-1959. Redakcja Tomasz Stempowski. Warszawa, 2020. 440 s.)

«Найтаємничіша країна світу» - саме так називається альбом фотографій, виданий у 2020 році Інститутом національної пам'яті Польщі. Знімки були зроблені американцем Джуліаном Брайаном у Радянському Союзі в 1930-1959 роках.

А 21 вересня 2021 року Посол Польщі в Україні Бартош Ціхоцький відкрив у Києві виставку під назвою «Американець в Україні». Це також фото Джуліана Брайана, зроблені під час його перебування в Києві, Харкові, Одесі та інших містах України.

Без перебільшень можна вважати, що вихід у світ рецензованого альбому стане помітною подією і продовженням відкриття особи Джуліана Брайана для широкої публіки. Роботу в цьому напрямку Інститут національної пам'яті Польщі розпочав кілька років тому, надрукувавши фото, зроблені американським фотографом і кінематографістом у вересневій Варшаві 1939 року, коли нападом Німеччини на Польщу почалася Друга світова війна. Брайан був тоді в Європі, робив фільми про Голандію і Швейцарію. У Польщі Брайан уже був у 1936 році, а 7 вересня 1939 року знову з'явився у Варшаві.

Мови польської він не знав, його затримували, підозрюючи у шпигунстві. Тим не менш усе владналося, і Брайан почав фотографувати й фільмувати. Він зробив унікальну серію фото. Вони виразно відбивають те, як боронилася Варшава, що було в місті після німецьких бомбардувань, як жило місто. Він зробив дуже виразний 10-хвилинний фільм про події, які на очах ставали історією. В одному з фотоапаратів фірми Leica була кольорова плівка. І Брайан зробив кольорові фото. Це були кольори війни.

Саме так – «Кольори війни» – називалася книжка, у якій уміщено ці фото і яку видав Інститут національної пам'яті Республіки Польща (Instytut Pamięci Narodowej) 2010 року у Варшаві. З Польщею життя Брайана було пов'язане і по війні: він приїздив до країни в 1946 році і також фільмував тогочасний зруйнований Гданськ. 1958 року у Варшаві були надруковані його фото 1939 року і читачі газети «Вечірній експрес» могли впізнавати на цих фото багатьох людей, зокрема своїх близьких.

І ось новий крок Інституту національної пам'яті Польщі. Ідеться про вже згаданий альбом «Найтаємничіша країна світу», що ввібрав не лише знімки, зроблені в різних регіонах Радянського Союзу впродовж 1930-1959 років, а й три прецікаві тексти самого Джуліана Брайана. Він пояснює обставини, за яких знімали, і подає коротко свої рефлексії від зустрічей в СРСР.

Цьому передуює солідна розвідка Томаша Стемповського під метафоричною назвою «Совети не черно-білі». Насамперед тут ідеться про біографію Джуліана Брайана – персону, усе ще маловідому не лише в Україні. Він народився 23 травня 1899 року в містечку Титусвіл, у штаті Пенсільванія. Після отримання середньої освіти у 1916 році він записався до американської армії, точніше до American Field Service. Ця організація об'єднувала волонтерів санітарної служби.

Брайан опинився у Франції, був під Верденом і Аргоном. Отже, пережив справжнє бойове хрещення, а потім повернувся до США, де продовжив навчання. Учився він, зокрема, у Принстонському університеті, потім ще були теологічні студії в Нью-Йорку.

Проте не це визначило лінію його життя. Джуліан Брайан зацікавився мистецтвом фотографії та кіномистецтвом. Він почав співпрацю з кінодокументалістами, а згодом став продюсером освітніх фільмів. Остаточно в кіно Брайана втягнули Моріс Гіндус і Бартон Голмс. У 1930-х роках Гіндус, відомий мандрівник, письменник і кінематографіст, фахівець з питань сталінської Росії, уродженцем якої він був, кілька разів брав Брайана до Радянського Союзу як оператора. Разом вони зробили такі стрічки, як «Росія, якою вона була» та «Росія, якою вона є сьогодні». А взагалі Джуліан Брайан робив документальні фільми про життя в СРСР аж до 1968 року.

Власне, з початку 1930-х років Брайан почав поєднувати подорожі до країн на різних континентах із підготовкою документальних фільмів, які розповідали про різні суспільства, їхній устрій та культуру. Між іншим, Джуліан Брайан навіть винайшов слівце «Traveloque». Це від англійського «travel», себто «подорож». Він знімав фільми в Китаї, на Кавказі, зокрема в Грузії.

У 1930-х роках Брайан об'їхав чимало європейських країн. Найбільшу популярність приніс йому фільм «Inside Nazi Germany», тобто «Всередині нацистської Німеччини». Він показував у ньому здебільшого людей, які йому траплялися. І саме це спричинило найбільшу зацікавленість публіки і найбільші дискусії. Джуліан Брайан показав, як у Німеччині зростає тоталітаризм, культ вождя, поступова мобілізація і милітаризація суспільства, масові партійні з'їзди, марші, маневри, зрештою, неприхована дискримінація євреїв. Недаремно, коли фільм почали демонструвати у Сполучених Штатах в кінотеатрах, Посольство нацистського Третього Райху заявило протест. Крім того, Брайан виступив у

знаменитому концертному залі Карнегі-Гол в Нью-Йорку з лекцією про нацистську Німеччину, ілюструючи розповідь власними візуальними матеріалами.

Томаш Стемповський цілком правомірно вписує Брайана в невелику групу закордонних фотографів, яким вдалося в СРСР зробити знімки поза контролем комуністичної влади. Звісно, найбільше фотокадрів зі сценами, що демаскували тогочасний режим, було зроблено раніше, під час голоду початку 1920-х років. Набагато важче було фіксувати голод початку 1930-х років, що торкнувся насамперед України, оскільки були жорсткі обмеження для подорожей іноземних кореспондентів, а влада суворо карала за їх порушення.

Джуліан Брайан, як засвідчують матеріали альбому, винайшов для себе унікальну позицію. Він свідомо ввійшов до кола тих західних відвідувачів Радянського Союзу, які не прагнули відверто демонструвати свої політичні симпатії чи антипатії. Тим не менш, як точно зауважує Томаш Стемповський, «подорож до «батьківщини пролетаріату» могла видаватися найліпшим засобом для вироблення власної думки».

При цьому Брайану вдавалося сполучати неабияку спостережливість, враження з доброзичливим ставленням до людей, яких йому доводилося зустрічати. Сам він казав про це так: «Куди-небудь поїдеш, щось швидко відкриваєш, а коли ділишся з людьми хлібом і поділяєш їхні радощі та печалі, то мовні, політичні та релігійні бар'єри невдовзі зникають». Через унікальні риси характеру Брайану вдавалося однаково широко розмовляти і з куркулями, і з комуністами.

Томаш Стемповський у своїй статті докладно описує ті обмеження, що були запроваджені владою щодо об'єктів фотографування і фільмування для професійних фотографів і кінематографістів з-за кордону. Цікаво, що Джуліану Брайану вдавалося не лише робити знімки, а й друкувати деякі з них у тодішній радянській пресі. Томаш Стемповський подає маршрути і терміни перебування Брайана в різних частинах СРСР (не раз він бував і в Україні, зокрема в Харкові та Києві). Найменше інформації залишилося про візити Брайана до Радянського Союзу між 1956 і 1959 роками. Фото, зроблені ним у цей період, не були опубліковані. Тим цінніше, що читачі цього альбому можуть побачити хоча б частину їх.

І ще слід звернути увагу на одну важливу особливість. Справа в тім, що Джуліан Брайан більше відомий як творець освітніх і документальних фільмів, а не як фотограф. Та сам він опублікував за життя лише дві книжки фотографій. Отже, підготований Інститутом національної пам'яті Польщі фотоальбом відкриває і показує талант Брайана-фотографа. І в цьому також величезна значущість цього проекту, якому посприяв син Брайана Сем. Він передав Інституту національної пам'яті Польщі копії зніmkів батька і тим самим посприяв доступності цієї фотоспащини для широкого суспільства.

Джуліан Брайан прагнув за допомогою фотографії й кіно розповідати про Радянський Союз у такий самий спосіб, як і про інші країни. Проте СРСР не був такою самою державою, як інші. Він, як зазначається в альбомі, «збуджував живі політичні емоції і в певний спосіб змушував зайняти позицію за чи проти. Відсутність однозначних декларацій не боронила від атак з боку противників чи прихильників Советського Союзу». І тут Брайан винайшов спосіб дії: він завжди виходив з того, що не можна просто показати життя в усій його повноті, а тому треба показувати лише те, що ти бачив і зрозумів, адже образ є найголовнішим і найправдвішим. Коли з'являються коментарі, кінокадри і фото набувають іншого значення, не завжди наближають до правди.

Цей принцип мислення і роботи Джуліана Брайана виразно відбиває альбом «Найтаємничіша країна світу». І в цьому також його значення і безсумнівна перевага.

*Надійшла до редколегії | Received 02.08.2021
Рекомендована до друку | Accepted 16.08.2021*